

وابستگی بودجه به درآمدهای حاصل از فروش نفت

فرزانه نوبری^۱

چکیده

طی دهه‌های اخیر بخش اعظمی از منابع تأمین‌کننده درآمد دولت در بودجه کشور، درآمدهای حاصل از فروش نفت بوده است. از این رو نوسانات قیمت نفت و تغییر در مقدار فروش آن، همواره بی‌ثباتی بودجه و کسری فزاینده‌ای را در پی داشته است. نتایج این گزارش نشان‌دهنده آثار منفی درآمدهای نفتی بر مؤلفه‌های کلان اقتصادی (تورم، رکود، نقدینگی و...) و کاهش سهم مخارج عمرانی است؛ آثاری که مسیر رشد و توسعه اقتصادی کشور را ناهموار و امنیت اقتصادی و سیاسی کشور را با چالش‌های عمیقی روبه‌رو کرده است. از این رو مواردی مانند اصلاح ساختار بودجه، واقع‌گرایی ارقام نفتی، توجه ویژه به صادرات غیرنفتی، توسعه مزیت‌های نسبی و ارتقای نیروی انسانی به‌عنوان راهکارهای پیشنهادی ارائه می‌شود.

واژگان کلیدی: بودجه، نفت، وابستگی درآمدی، امنیت اقتصادی.

مقدمه

شوک درآمد نفتی در اثر تغییر در قیمت یا مقدار صادرات نفت و فراورده‌های آن ایجاد می‌شود. محدودیت‌های اخیر برای صادرات نفت خام ایران باعث شده است تجزیه و تحلیل آثار این شوک‌ها بر متغیرهای اقتصاد کلان اهمیت ویژه‌ای بیابد.^۳

بهرغم تحریم فروش نفت خام و فراورده‌های نفتی، قانون بودجه وابستگی بیش از ۳۰ درصدی به منابع نفت خام دارد.^۴ این وابستگی بالا در شرایط احتمال عدم تحقق این درآمدها، دولت را با کسری بودجه سنگین احتمالی مواجه می‌کند. با توجه به نقش ویژه و کلیدی نفت در به ثمر رساندن اهداف اقتصادی و ملی، دولت و مجلس باید ضمن آسیب‌شناسی دقیق‌تر

وابستگی ساختار اقتصاد کشورهای صادرکننده نفت به درآمدهای این حوزه، یکی از ویژگی‌های اغلب آن‌هاست. درآمدهای حاصل از فروش نفت در کشورهای تک‌محصولی مانند ایران نقش مهمی ایفا می‌کند. بخش نفت، هم به لحاظ جایگاه آن در تولید ناخالص داخلی کشور و هم به لحاظ سهم درآمدهای نفتی در بودجه دولت، اهمیت زیادی در اقتصاد کشور دارد. این نتیجه به‌عنوان معضل اساسی اقتصاد ایران بیان شده است.^۲

بروز هرگونه شوک درآمد نفتی آثار گسترده‌ای بر متغیرهای کلان و خرد اقتصادی بر جا می‌گذارد.

nobari_farzaneh@ut.ac.ir

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ایران

۲. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، بررسی مسائل اقتصاد ایران، ۱۳۹۷.

۳. فصلنامه اقتصاد انرژی ایران، ۱۳۹۲.

۴. درآمدهای مرتبط با نفت خام عبارت است از واگذاری دارایی‌های سرمایه‌ای معادل ۳۴۹ همت و استقراض از صندوق توسعه ملی معادل ۳۶ همت.

است. در دو بخش اول، چهارچوب کلی بودجه و بررسی جایگاه نفت و میزان تحقق آن طبق گزارش‌های ارائه‌شده تا به امروز نگاشته شده است. در ادامه، با هدف آسیب‌شناسی اتکای بودجه به درآمدهای حاصل از فروش نفت، جنبه‌هایی از پیامد این وابستگی تحلیل شده است. در دو بخش پایانی، به چگونگی تهدیدکنندگی آن بر امنیت اقتصادی کشور اشاره کرده و با هدف برون‌رفت از شرایط بغرنج و بی‌ثبات درآمدی، به ارائه راهکارهایی در این باره پرداخته‌ایم.

۱- چهارچوب بودجه و سهم نفت در سال‌های ۱۳۹۶-۱۴۰۰

مجموع رقم قانون بودجه سال ۱۴۰۰، ۲۸۸۲ همت است. از این میزان، ۱۵۷۱ همت بودجه شرکت‌های دولتی و ۱۲۷۷ همت بودجه عمومی دولت است. منابع بودجه به سه بخش تقسیم می‌شود که نحوه تقسیم این منابع در جدول شماره ۱ آمده است.

جدول ۱- ارقام کلی قانون بودجه سال ۱۴۰۰ و درصد رشد آن نسبت به قانون بودجه سال ۱۳۹۹ (هزار میلیارد تومان)

منابع بودجه	قانون بودجه سال ۱۳۹۹	قانون بودجه سال ۱۴۰۰	درصد رشد
درآمدها	۲۸۸	۴۵۴	۵۷/۶
واگذاری دارایی‌های سرمایه‌ای	۱۰۷	۳۹۵	۲۶۹/۱
واگذاری دارایی‌های مالی	۱۷۴	۴۲۷	۲۲۳/۴
مجموع	۵۷۱	۱۲۷۷	۱۴۱/۳

تبعات وابستگی بودجه به درآمدهای حاصل از فروش نفت، اصلاحات ساختاری بودجه در حوزه تأمین منابع پایدار را تقویت کنند. با توجه به اهمیت درآمدهای نفتی و پیامدهای ناشی از وابستگی ساختاری بودجه کشور به نفت، ضروری به نظر می‌رسد که تبعاتی مانند کسری بودجه مضاعف و نتایج آن بر مؤلفه‌های کلان اقتصادی (تورم، رکود، نقدینگی و...) و کاهش بیشتر مخارج عمرانی که مسیر رشد و توسعه اقتصادی کشور را ناهموار می‌کند، مورد بررسی قرار گیرد. پرسش اصلی این گزارش این است که راهکارهای کاهش آسیب‌های وارد بر امنیت اقتصادی کشور به سبب وابستگی ساختاری بودجه به نفت چیست؟ هدف اصلی این گزارش آگاهی از آسیب‌های ناشی از وابستگی بودجه به نفت است. تبیین اصلاحات و راهکارهای اقتصادی در راستای کم‌رنگ شدن درآمدهای نفتی و آسیب‌پذیری امنیت اقتصادی کشور به‌عنوان اهداف فرعی در نظر گرفته شده است. به بیان دقیق‌تر، گزارش پیش رو در پنج بخش تدوین شده

مآخذ: قانون بودجه سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ و محاسبات تحقیق.

تحریم فروش نفت خام و فرآورده‌های نفتی، قانون بودجه وابستگی بیش از ۳۰ درصدی به منابع نفت خام دارد.

برای درک آسان‌تر، تمام منابع درآمدهای عمومی دولت در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است. همان‌طور که در نمودار مشاهده می‌شود، به‌رغم

رسیده و در سال ۱۳۹۹ به ۳۵/۸ و در قانون بودجه سال ۱۴۰۰ به کمترین سهم خود، یعنی ۲۵/۴ درصد در ۱۵ سال اخیر رسیده است.

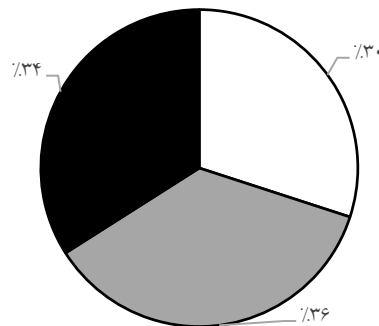
با احتساب ۱۸ درصد (۳۶ همت) استقراض دولت از صندوق توسعه ملی، استفاده دولت از منابع نفتی در قانون بودجه سال ۱۴۰۰ به رقم ۳۸۵ همت می‌رسد. با این تفاسیر، وابستگی بودجه کشور به منابع نفتی از کل منابع بودجه عمومی دولت حدود ۳۰ درصد پیش‌بینی می‌شود که در این صورت، وابستگی بودجه به منابع نفتی در قانون بودجه سال ۱۴۰۰ به نسبت سال گذشته (۱۳۹۹) با افزایش همراه بوده است. این موضوع با سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (بند‌های ۱۳، ۱۵ و ۱۸) و سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه (بند الف) مغایر است^۱.

میزان سهم درآمدهای مالیاتی از ۳۶/۷ درصد در سال ۱۳۹۷، به ۳۸/۴ درصد در بودجه سال ۱۳۹۸ رسیده و در سال ۱۳۹۹ به ۳۵/۸ و در قانون بودجه سال ۱۴۰۰ به کمترین سهم خود، یعنی ۲۵/۴ درصد در ۱۵ سال اخیر رسیده است.

نمودار ۱- سهم بخش‌های اصلی درآمدی دولت در قانون بودجه سال ۱۴۰۰

□ مالیات و سایر درآمدهای دولتی □ درآمدهای مرتبط با فروش نفت
■ فروش دارایی و انتشار اوراق

مأخذ: محاسبات تحقیق.

درآمدهای مالیاتی و درآمد حاصل از صدور نفت و گاز دو منبع مهم درآمد کشور هستند؛ به طوری که در ۴۱ سال گذشته، یکی از اقلام اصلی درآمدهای بودجه دولت ایران، درآمد حاصل از صادرات نفت خام بوده و سهم درآمدهای مالیاتی در مقایسه با مجموع سهم درآمدهای نفت و گاز و دیگر درآمدهای عمومی دولت، همواره بخش کوچک‌تری را پوشش داده است.

میزان سهم درآمدهای مالیاتی از ۳۶/۷ درصد در سال ۱۳۹۷، به ۳۸/۴ درصد در بودجه سال ۱۳۹۸

۱. بند ۱۳: مقابله با ضربه‌پذیری درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز از طریق انتخاب مشتریان راهبردی، ایجاد تنوع در روش‌های فروش، مشارکت دادن بخش خصوصی در فروش، افزایش صادرات گاز، افزایش صادرات برق، افزایش صادرات پتروشیمی و افزایش صادرات فرآورده‌های نفتی.

بند ۱۵: افزایش ارزش افزوده از طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز، توسعه تولید کالاهای دارای بازدهی بهینه (بر اساس شاخص شدت مصرف انرژی) و بالا بردن صادرات برق، محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی با تأکید بر برداشت صیانتی از منابع.

بند ۱۸: افزایش سالانه سهم صندوق توسعه ملی از منابع حاصل از صادرات نفت و گاز تا قطع وابستگی بودجه به نفت.

بند الف: تغییر نگاه به نفت و گاز و درآمدهای حاصل از آن از منبع تأمین بودجه عمومی به «منابع و سرمایه‌های زاینده اقتصادی» و دائمی شدن اساسنامه صندوق توسعه ملی با تنفیذ اساسنامه موجود و واریز سالانه ۳۰ درصد از منابع حاصل از صادرات نفت و میعانات گازی و خالص صادرات گاز به صندوق توسعه ملی و افزایش حداقل ۲ واحد درصد سالیانه به آن.

جدول ۲ - سهم درآمدهای نفتی از بودجه عمومی دولت در سال‌های برنامه ششم توسعه (هزار میلیارد ریال)

سال	منابع عمومی بودجه	منابع حاصل از نفت و فراورده‌های نفتی	سهم درآمدهای حاصل از فروش نفت و فراورده‌های نفتی (درصد)	استقراض از صندوق توسعه ملی	سهم درآمدهای مرتبط با نفت خام (درصد)
۱۳۹۶	۳۴۶	۱۱۳	۳۲.۸	۷	۳۴/۶
۱۳۹۷	۳۸۶	۱۰۱	۲۶.۱	۱۴	۲۹/۸
۱۳۹۸	۴۴۸	۱۵۳	۳۴.۱	-	۳۴/۱
۱۳۹۹	۵۷۱	۵۶	۹.۹	۷۵	۳۲/۵
۱۴۰۰	۱۲۷۷	۳۴۹	۲۷.۳	۳۶	۳۰

مأخذ: محاسبات تحقیق.

صندوق توسعه است که به نوعی به دولت قرض داده شده است. فروض اصلی این رقم، صادرات ۲/۳ میلیون بشکه نفت با قیمت ۴۰ دلار و نرخ تسعیر ارز ۱۱/۵ هزار تومان است.

با توجه به تشدید تحریم‌ها در سال‌های اخیر، شاهد کاهش بی‌سابقه صادرات نفت خام کشور هستیم. گزارش منابع داخلی حاکی از صادرات بین ۲۰۰ تا ۶۰۰ هزار بشکه نفت خام در روز است که اختلاف بسیار زیادی با پیش‌بینی ۲ میلیون بشکه‌ای مفروض در قانون بودجه سال ۱۴۰۰ دارد. منابع حاصل از ارزش صادرات نفت خام، میعانات گازی و خالص صادرات گاز طبیعی نسبت به قانون بودجه سال ۱۳۹۹ افزایش زیادی داشته؛ هرچند در عمل منابع در نظر گرفته شده در قانون بودجه سال ۱۳۹۹ نیز به علت بیش‌برآورد درصد تحقق کاملی نداشته است.^۲

بودجه سال ۱۴۰۰ با تصور رفع تحریم‌ها و امکان‌پذیری افزایش تولید و صادرات نفت نوشته شده

مطابق جدول شماره ۲، سهم درآمدهای مرتبط با نفت خام در سال‌های برنامه ششم با شیب بسیار کمی در حال کاهش است، اما با نگاهی دقیق‌تر درمی‌یابیم که سهم درآمدهای حاصل از فروش فراورده‌های نفتی نه تنها کاهش نیافته، بلکه با رشد ۵۲۳ درصدی همراه بوده است و تنها سهم صندوق توسعه ملی کاهش داشته است. رشد ۱۲۳/۶ درصدی بودجه عمومی، سهم درآمدهای مرتبط با نفت خام را ۳۰ درصد نشان می‌دهد. بدون شک این تغییرات به معنای وابستگی هرچه بیشتر بودجه به درآمدهای نفتی است.

۲- میزان تحقق درآمدهای نفتی در بودجه سال ۱۴۰۰

مطابق قانون بودجه سال ۱۴۰۰، منابع در نظر گرفته شده حاصل از نفت، گاز و میعانات ۳۸۵ همت است. ۳۴۹ همت از این رقم، سهم خود دولت و ۳۶ همت نیز مربوط به ۱۸ درصد از ۳۸ درصد سهم

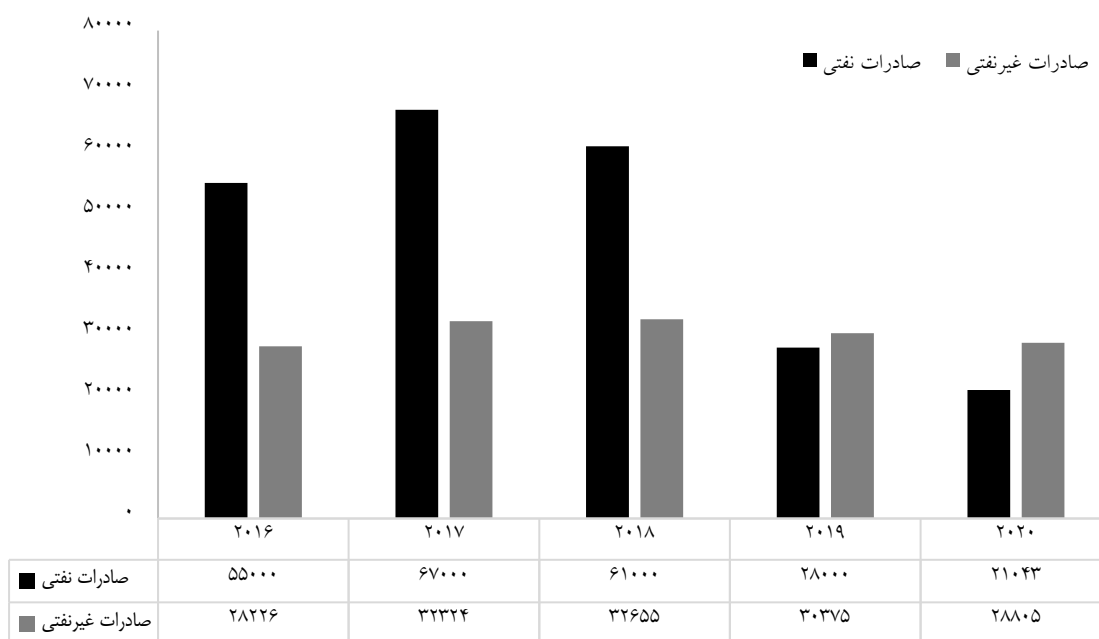
۱. پژوهشکده سیاست‌گذاری شریف، ۱۳۹۹.

۲. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹/۹/۱۲.

را داشت؛ زیرا به تجربه ثابت شده است که رشد درآمد نفتی به دنبال نبود بستر مناسب اقتصادی و ناکارآمدی تصمیمات سیاستی، مؤلفه‌های کلان اقتصادی را طی سال‌ها (رشد و افول درآمد) متزلزل می‌کند.

است حال آنکه طبق گزارش بانک مرکزی، سهم صادرات نفتی و غیرنفتی گویای ناکارآمدی‌های موجود طی سال‌های رشد و افول درآمد است. به عبارتی، با رفع تحریم‌ها و گشایش درآمدی نمی‌توان انتظار بهبود کامل

نمودار ۲- صادرات نفتی و غیرنفتی ایران (۲۰۱۶-۲۰۲۰) (میلیون دلار)

مأخذ: Tradingeconomics.com

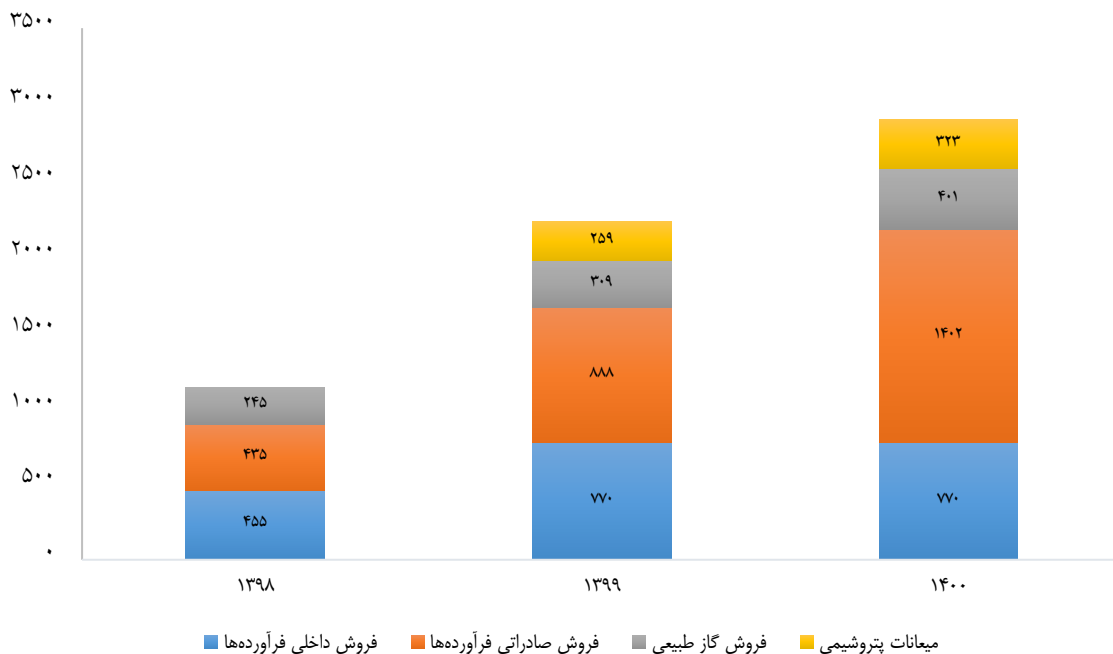
۱۴۰ همت تأمین می‌شود که البته مغایر با قانون هدفمندی و تبصره ۳۹ قانون برنامه ششم توسعه است.

نمودار شماره ۲ نشان‌دهنده روند نزولی صادرات غیرنفتی، خصوصاً طی سال‌های برنامه ششم توسعه (۱۳۹۹-۱۳۹۶) است. توجه ناکافی به صادرات غیرنفتی به منزله حرکت خلاف جهت اصلاحات و کاهش وابستگی بودجه به نفت است.

با توجه به پیش‌بینی تحقق درآمدی ۸۹ همت از صادرات فرآورده‌های تبصره ۱۴ نسبت به ۱۴۰ همت درآمد تعیین شده در بودجه سال ۱۴۰۰، با کسری ۵۱ همت از جانب تبصره ۱۴ مواجه می‌شویم که در محاسبات مغفول مانده است.

گفتنی است، تبصره ۱۴ قوانین بودجه جزو بودجه عمومی نیست درحالی‌که مجموع منابع آن ۳۳۴ همت است. طبق قانون هدفمندی یارانه، این منابع باید از محل فروش حامل‌های انرژی تأمین شود، اما همان‌طور که در نمودار شماره ۳ مشاهده می‌شود، بیشتر منابع از محل صادرات فرآورده‌های نفتی بالغ بر

نمودار ۳- توزیع منابع تبصره ۱۴ (۱۳۹۸-۱۴۰۰) (هزار میلیارد ریال)

مأخذ: محاسبات تحقیق.

اقتصادی نیست^۱. از این رو افزایش این درآمدها و تزریق آن‌ها به جامعه در نبود بستر رشد و توسعه سرمایه‌گذاری، به سرعت به افزایش قیمت‌ها می‌انجامد. در واقع، افزایش درآمدهای ایجادشده از محل شوک افزایش قیمت نفت، آنچنانکه باید، نمی‌تواند محرکی برای اقتصاد این دسته از کشورها به‌خاطر ضعف ساختاری آن‌ها باشد.

در زمان کاهش قیمت نفت (شوک منفی) که دولت نفتی با کاهش درآمدهای ارزی مواجه است، به دلیل تحقق نیافتن درآمدهای پیش‌بینی‌شده در بودجه سالانه، دستیابی به اهداف در هاله‌ای از ابهام قرار می‌گیرد و کسری بودجه حاصل، خود به نقطه آغازین بروز عدم تعادل در زوایای مختلف اقتصادی

با توجه به پیش‌بینی تحقق درآمدی ۸۹ همت از صادرات فرآورده‌های تبصره ۱۴ نسبت به ۱۴۰ همت درآمد تعیین‌شده در بودجه سال ۱۴۰۰، با کسری ۵۱ همت از جانب تبصره ۱۴ مواجه می‌شویم که در محاسبات مغفول مانده است. وابستگی بالا در شرایط تحقق نیافتن این درآمدها، دولت را با چالش‌های جدی مواجه می‌کند. در بخش سوم، برخی از مهم‌ترین تبعات اتکای بودجه به نفت ارائه می‌شود.

۳- چالش‌های اتکای بودجه به درآمدهای حاصل از فروش نفت

از آنجاکه درآمدهای نفتی دستاورد فعالیت بخش‌های اقتصادی نیست، افزایش آن‌ها نیز نشان‌دهنده رونق

۱. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۷. «اثرات نامتقارن درآمدهای نفتی بر کسری بودجه دولت در ایران: رویکرد رگرسیون کوانتایل»، بررسی مسائل اقتصاد ایران.

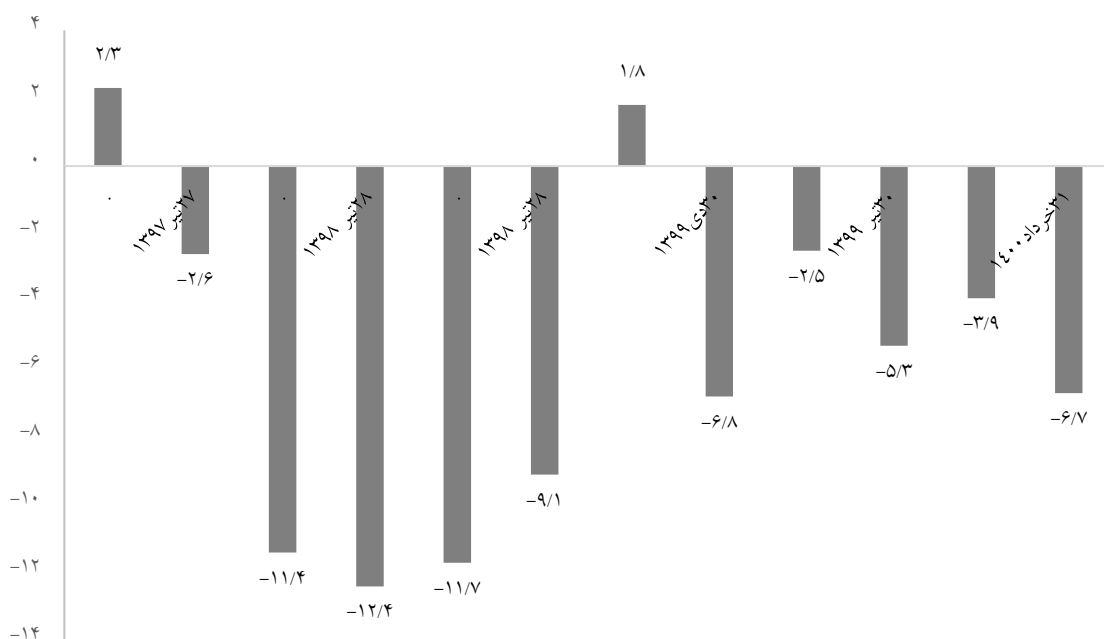
رکود، رشد نقدینگی و تورم شده که پیامد آن طی سال‌ها بر رشد و توسعه اقتصادی و معیشت مردم اثرگذار بوده است.

مطابق نمودار شماره ۴، درمی‌یابیم که رشد قیمت نفت و صادرات نفتی و به تبع آن، افزایش درآمد نفتی، بر رشد اقتصادی و درنهایت، افزایش امنیت اقتصادی تأثیر مثبتی می‌گذارد، اما مسئله اصلی زمانی است که با کاهش مواجه هستیم؛ رویدادی که به مراتب اثر منفی‌تری بر رشد اقتصادی دارد.^۱

بدل می‌شود. با کاهش درآمدهای نفتی در سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹، انتظارات بر آن بود تا سیاست‌های اصلاح ساختار بودجه در حوزه کاهش وابستگی به درآمدهای ناپایدار نفتی و افزایش سهم درآمدهای پایدار مورد توجه بیشتری قرار گیرد حال آنکه در بودجه سال ۱۴۰۰ شاهد آنیم که این سامان‌دهی صورت نپذیرفته است.

امروزه ساختار بودجه منجر به شکل‌گیری مؤلفه‌های ناکارآمدی مانند تعمیق کسری بودجه،

نمودار ۴- نرخ رشد سالانه GDP در ایران (۲۰۱۸-۲۰۲۱) (درصد)

مأخذ: Tradingeconomics

است. در حال حاضر طبق گزارش‌های ارائه‌شده، با نرخ رشد منفی ۶/۷ درصد مواجه هستیم. دولت با تأمین منابع کسری بودجه به شیوه‌ای ناکارآمد، فشار ناشی از کسری بودجه را که در

نوسانات بسیار شدید نمودار شماره ۴ و صادرات نفتی که در نمودار شماره ۲ ارائه شد، گویای رابطه تنگاتنگ این دو حوزه است. وابستگی رشد اقتصادی به نفت سبب ناپایداری و اختلال در روند آن شده

۱. فصلنامه امنیت اقتصادی تدبیر، ۱۴۰۰.

در مقابل تحریم‌ها و نوسانات قیمتی نفت را در پی دارد. این حجم از وابستگی، قدرت اقتصادی و سیاسی کشور را به‌خاطر بی‌ثباتی‌های آن تنزل داده و به افساری در دستان حامیان تحریم‌های اقتصادی کشور بدل کرده است که از آن به‌عنوان اهرم فشار برای تضعیف هرچه بیشتر امنیت اقتصادی کشور استفاده می‌کنند.

بر اساس بررسی‌های فوق دریافت می‌شود که نظام بودجه‌ریزی همیشه به درآمدهای حاصل از نفت برای حفظ امنیت ملی و اقتصادی وابسته است. در این راستا، بخش چهارم به ملاحظات امنیت اقتصادی اختصاص دارد و درنهایت، راهکارهای کاهش تبعات حاصل را ارائه می‌دهیم.

۴- ملاحظات امنیت اقتصادی

درآمدهای ناپایدار نفتی در کشورهای تک‌محصولی مانند ایران منشأ آثار مختلفی است. این درآمدها بخش اعظم منابع ارزی کشور و بخش مهمی از درآمدهای دولت را تأمین می‌کند و با توجه به نقش مسلط دولت در اقتصاد، بر متغیرهای کلان اقتصادی مانند رشد اقتصادی، مصرف، پس‌انداز، سرمایه‌گذاری، نرخ ارز و نرخ تورم تأثیر نامطلوبی می‌گذارد. به عبارتی، بحران‌های اقتصادی و سیاسی در بازار جهانی با نوسانات قیمت نفت، به سرعت به کشورهای نفتی منتقل می‌شود.

سال ۱۳۹۹ به ۴۰ درصد رسیده و کرونا هم هزینه‌های سنگینی بر دوش آن گذاشته بود، به شیوه‌هایی مانند انتشار اوراق یا کاهش سهم صندوق توسعه ملی و واگذاری دارایی‌ها جبران کرده که منجر به افزایش نقدینگی و در نتیجه، تورم و کوچک‌تر شدن سفره خانوارها شده است. باید در نظر داشت که کسری بودجه اندک و غیرمستمر در فعال‌سازی اقتصاد نقش مثبتی ایفا می‌کند، اما کسری بودجه‌ای که با آن مواجه هستیم، زیاد و مستمر است و آثار نامطلوبی بر عملکرد اقتصاد بر جا می‌گذارد.

با اینکه یکی از دلایل تشکیل صندوق ملی توسعه در کشور، جلوگیری از مصرف درآمد نفتی در هزینه‌های جاری است، شاهد آنیم که با افزایش درآمدهای نفتی، هزینه‌های جاری نیز افزایش می‌یابد، اما با کاهش آن، دولت نمی‌تواند بلافاصله هزینه‌های جاری خود را کم کند. برای همین، ابتدا با کاهش هزینه‌های عمرانی بخشی از آثار کاهش درآمدهای نفتی را جبران کرده، ولی در میان‌مدت دچار کسری بودجه شده است. این کسری بودجه باعث استقراض دولت از سیستم بانکی می‌شود که پیامدهای منفی زیادی مثل رشد نقدینگی و تورم ایجاد می‌کند^۱.

وابستگی بودجه به درآمدهای نفتی افزون‌بر آنکه کشور را دچار خطرات ناشی از بیماری هلندی می‌کند^۲، پیامدهای دیگری مانند آسیب‌پذیری بیشتر

۱. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۷.

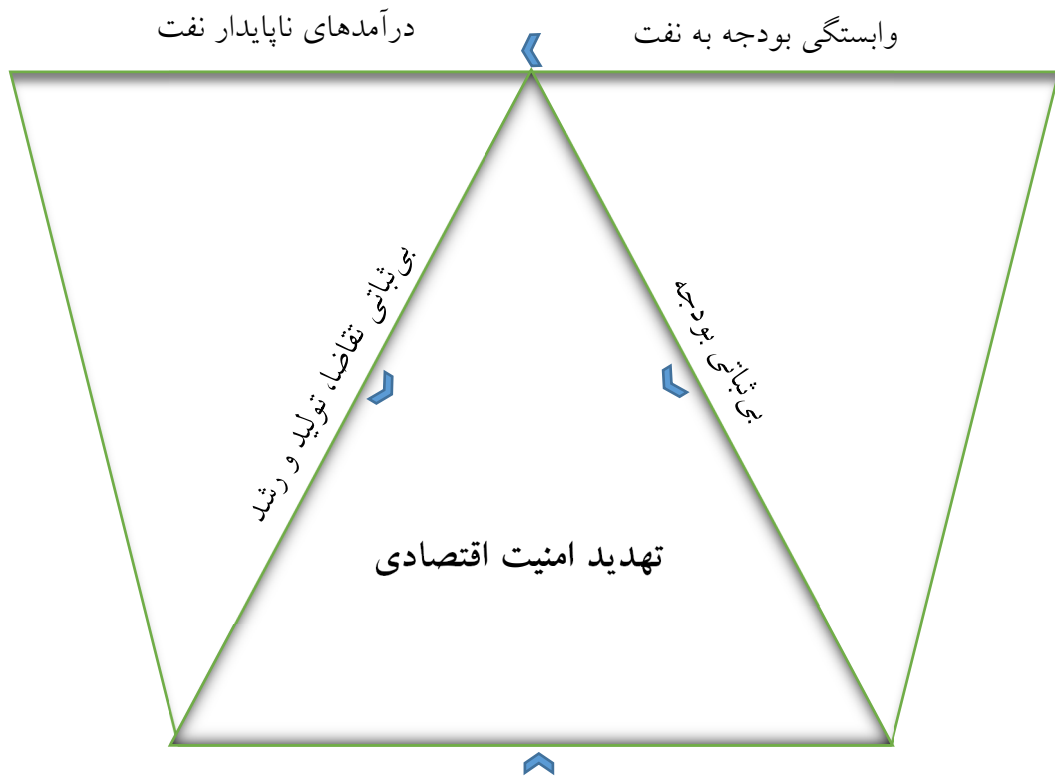
۲. یکی از عوارض بیماری هلندی در کشور، بروز اختلال در قیمت‌های نسبی است. به بیانی، با تزریق درآمدهای نفتی پیش‌بینی می‌شود قیمت کالاهای غیرقابل مبادله به شدت افزایش یابد که این منجر به بروز سفته‌بازی در خصوص کالاهای غیرقابل مبادله می‌شود (فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۱۳۸۵).

مخارج آن به بی‌ثباتی تقاضای کل اقتصاد و به تبع آن، تولید و رشد اقتصادی می‌انجامد. نکات ذکر شده در بخش سوم و دلایل مطرح شده در این قسمت، به‌تمامی گویای نابسامانی و هرج‌ومرج اقتصادی جامعه به سبب افزایش نااطمینانی و سختی معیشت است؛ عواملی که درنهایت، نابسامانی اقتصاد را افزایش و امنیت اقتصادی را کاهش می‌دهد. نمودار شماره ۵ عوامل اصلی تهدیدکننده امنیت اقتصادی کشور را نشان می‌دهد.

با توجه به عدم طراحی سازوکارهای مناسب برای مدیریت نوسانات نفتی و حفظ انضباط مالی در دولت، نوسانات قیمت نفت بودجه دولت را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. از آنجاکه مخارج دولت تا حد زیادی با درآمدهای نفتی تأمین می‌شود، بی‌ثباتی درآمدهای نفتی به بی‌ثباتی مخارج مالی دولت می‌انجامد و با توجه به اینکه بودجه دولت در ترکیب تقاضای کل اقتصاد دارای سهم بسزایی است، بی‌ثباتی بودجه دولت و

نمودار ۵- الگوی تحلیل عوامل تهدیدکننده امنیت اقتصادی کشور

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

هستیم. برای همین، در بخش پایانی این گزارش، راهکارهای عملیاتی بهبود عملکرد بودجه و کاهش آسیب‌های وابستگی نفتی ارائه می‌شود.

پرواضح است که اصلاح ساختار بودجه اجتناب‌ناپذیر است و با تحقق آن، توسعه، تحول اقتصادی و بهبود کیفیت زندگی جامعه را شاهد

دولت می‌انجامد و با توجه به اینکه بودجه دولت در ترکیب تقاضای کل اقتصاد دارای سهم بسزایی است، بی‌ثباتی بودجه دولت و مخارج آن به بی‌ثباتی تقاضای کل اقتصاد و به تبع آن، تولید و رشد اقتصادی خواهد انجامید. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، راهکارهای زیر توصیه می‌شود.

- اصلاح ساختار بودجه: این موضوع را باید به‌منزله نخستین گام در حرکت به سمت بهبود در اقتصاد در نظر گرفت؛ زیرا ریشه عمده مسائل و ضعف‌های اکنون کشور نقاط غیرکارشناسی و ارقام موهومی بودجه سالانه است که نه‌تنها در مسیر توسعه نیست، بلکه روزبه‌روز با تعمیق بحران‌های حاصل، این اهداف را دست‌نیافتنی‌تر می‌کند.

- کاهش وابستگی به نفت: حفظ سهم صندوق توسعه ملی یکی از اقدامات مهم برای کاهش وابستگی بودجه به نفت است حال آنکه این سهم در قانون بودجه سال ۱۴۰۰ به‌جای ۳۸ درصد با کاهش ۱۸ درصدی همراه است.

- واقع‌گرایی ارقام نفتی: با فرض بازگشت بدون شرط آمریکا به برجام و ازسرگیری صادرات نفت ایران، صادرات این میزان نفت با توجه به رکود جهانی ناشی از بحران کرونا و از دست رفتن بخش بزرگی از بازار صادراتی ایران دور از واقع به نظر می‌رسد. همچنین، قیمت نفت در نظر گرفته‌شده با توجه به شرایط تحریمی، بیش‌برآورد شده است که نیاز به اصلاح دارد!

وابستگی بودجه به درآمدهای نفتی افزون‌بر آنکه کشور را دچار خطرات ناشی از بیماری هلندی می‌کند، پیامدهای دیگری مانند آسیب‌پذیری بیشتر در مقابل تحریم‌ها و نوسانات قیمتی نفت را در پی دارد. این حجم از وابستگی، قدرت اقتصادی و سیاسی کشور را به‌خاطر بی‌ثباتی‌های آن تنزل داده و به افساری در دستان حامیان تحریم‌های اقتصادی کشور بدل کرده است.

جمع‌بندی و راهکارهای پیشنهادی

وابستگی بودجه کشور به منابع نفتی از کل منابع بودجه عمومی دولت در بودجه ۱۴۰۰ در حدود ۳۰ درصد پیش‌بینی می‌شود که در این صورت، وابستگی بودجه به منابع نفتی در قانون بودجه سال ۱۴۰۰ به نسبت سال گذشته (۱۳۹۹) با افزایش همراه بوده است. این موضوع با سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه مغایر است.

لذا، عدم طراحی سازوکارهای مناسب برای مدیریت نوسانات نفتی و حفظ انضباط مالی در دولت، نوسانات قیمت نفت بودجه دولت را به‌شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. باید در نظر داشت که مخارج دولت تا حد زیادی با درآمدهای نفتی تأمین می‌شود، بی‌ثباتی درآمدهای نفتی به بی‌ثباتی مخارج مالی

۱. با وجود پیش‌بینی‌های مختلفی که برای متوسط قیمت جهانی نفت در سال ۲۰۲۱ وجود دارد، طبق آمار موجود، قیمت هر بشکه نفت خام اوپک حدود ۴۳ دلار و متوسط قیمت جهانی بر اساس پیش‌بینی بانک جهانی، حدود ۴۴ دلار به‌ازای هر بشکه نفت است.

سه‌م درآمدهای حاصل از فروش فرآورده‌های نفتی نه تنها کاهش نیافته، بلکه با رشد ۵۲۳ درصدی همراه بوده است و تنها سه‌م صندوق توسعه ملی کاهش داشته است. رشد ۱۲۳/۶ درصدی بودجه عمومی، سه‌م درآمدهای مرتبط با نفت خام را ۳۰ درصد نشان می‌دهد. بدون شک این تغییرات به معنای وابستگی هرچه بیشتر بودجه به درآمدهای نفتی است.

منابع

- اصغرپور، حسین و زینب برادران خانیان (۱۳۹۷). «اثرات نامتقارن درآمدهای نفتی بر کسری بودجه دولت در ایران: رویکرد رگرسیون کوانتایل»، بررسی مسائل اقتصاد ایران. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، صص ۲۷-۱.
- جهانی راینی، پروانه، امیر مرتضوی و محمد مهدی مجاهدی (۱۳۸۵). «بررسی آثار درآمدهای نفتی بر اقتصاد ایران (به‌عنوان موردی مشابه بیماری هلندی)»، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی. ص ۱۰۴.
- خورشیدی‌اطهر، امیرحسین و اصغر افتخاری (۱۴۰۰). «رابطه نفت و امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران؛ تبیین و ارائه راهکاری

- توجه ویژه به صادرات غیرنفتی: از جمله راه‌های توسعه اقتصادی در کشورهای نفتی مانند ایران با اقتصاد تک‌محصولی وابسته به نفت، حرکت شتابان به سوی متنوع‌سازی و افزایش توانایی صادرات غیرنفتی است. این مهم جز با بررسی همه‌جانبه عوامل مؤثر بر صادرات غیرنفتی امکان‌پذیر نیست.

- توسعه مزیت‌های نسبی: دولت می‌تواند درآمدهای حاصل از نفت را در زمینه توسعه مزیت‌های نسبی بخش‌های صنعت، کشاورزی و خدمات سرمایه‌گذاری کند و با متنوع‌سازی کالاها و خدمات ارائه‌شده، تا حدی وابستگی به درآمدهای نفت را کاهش دهد.

- ارتقای نیروی انسانی: سرمایه‌گذاری روی نیروی انسانی برای افزایش توان، مهارت و دانش آن‌ها و بالفعل کردن توان بالقوه اکثریت جامعه با تمام ابزارهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و با بهره‌گیری از نظارت کارشناسان خبره در راستای توانمندسازی اقتصادی کشور و کاهش وابستگی به درآمدهای حاصل از صدور نفت خام مؤثر است.^۱

بی‌ثباتی درآمدهای نفتی به بی‌ثباتی مخارج مالی دولت می‌انجامد و با توجه به اینکه بودجه دولت در ترکیب تقاضای کل اقتصاد دارای سهم بسزایی است، بی‌ثباتی بودجه دولت و مخارج آن به بی‌ثباتی تقاضای کل اقتصاد و به تبع آن، تولید و رشد اقتصادی می‌انجامد.

۱. فصلنامه اقتصاد انرژی، ۱۳۹۲.

- برای آینده پیش رو»، فصلنامه علمی مطالعات امنیت اقتصادی تدبیر. صص ۳۲-۱.
- دژپسند، فرهاد، میثم امیری و ساوه بنیامین (۱۳۹۰). «بررسی عوامل مؤثر بر صادرات غیرنفتی با تأکید بر عوامل غیرقیمتی»، *اقتصاد مالی (اقتصاد مالی و توسعه)*. ۵ (۱۵).
- *قانون بودجه ۱۴۰۰*.
- گروه سیاستگذاری انرژی (۱۳۹۹). *نقدی بر جایگاه نفت در بودجه ۱۴۰۰*. پژوهشکده سیاست‌گذاری شریف، شماره گزارش: -GPTT-EG13990927PR.
- محمدی، حسین (۱۳۹۲). «تأثیر شوک‌های حاصل از کاهش درآمد نفت بر مخارج دولت و نقدینگی در ایران»، *فصلنامه اقتصاد انرژی ایران*. صص ۱۴۵-۱۲۹.
- معاونت پژوهش‌های زیر بنایی و امور تولیدی (۱۳۹۹). *بررسی لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ کل کشور، ۳۱*. بودجه بخش نفت. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. شماره مسلسل: ۳۱۰۱۷۳۴۸.

سایت

- امامی، نفیسه (۱۳۹۹). «لایحه بودجه ۱۴۰۰ با تأکید بر عدم وابستگی به نفت تقدیم مجلس شد؛ قطع بند ناف اقتصاد از نفت» بازیابی از: Magiran.com
- حکایت نفت و کوزه‌گری که از کوزه شکسته آب می‌خورد (۱۴۰۰). بازیابی از: شرکت ملی نفت ایران nioc.ir.

